

Őszi mise

Baka István: *November angyalához*

1

Egy-egy vers struktúrája gyakori tárgya az irodalmi beszélgetéseknek. Verscsoportok - pl. szonettciklus, trilógia - kompozicionális felépíttségéről is gyakran szólunk. A verseskötetek kompozíciójának azonban mintha kevesebb figyelmet szentelnénk manapság. Persze megemlítjük, hogy hangulatilag-tartalmilag milyen egységes vagy éppen milyen változatos a recenzált könyv, ám a felületes beszédnél többre ritkán méltatjuk a *kötetkompozíciót*.

Az idei könyvhét egyik kiemelkedő alkotása, Baka István *November angyalához* című könyve tartalmaz beszélgetések tárgya lehet - a kompozíciója okán is. Baka korábbi kötetei is a költő kivételes komponáló tehetségéről tanúskodnak - nem csak az egyes versek olykor bravúros szerkezete révén, de azáltal is, ahogy Baka e látszólag (kül)önálló remekléseket egy nagyobb egységbe illeszti.

A *November angyalához*t ebből a szempontból is eddigi pályája csúcának látom.

2

Szembetűnő a számmisztika szerepe a kötet felépítésében: a 6 - azaz 2x3 - ciklus két nagyobb részre osztható; ezek mindegyike 3 ciklusból áll, e ciklusok pedig sorrend szerint 3-3-6(=2x3) verset tartalmaznak. (Időmértékes verslábbá átírva a ciklusok versben mért idejét, két emelkedő verslábat: két anapesztust kapunk.)

A kettes és a hármas szám tehát strukturáló elem a kötetben. A versek - persze "kibillentett", erősen ironizált, de mégis - zsolttáros hangja teszi funkcionálissá e kompozicionális motívumot.

Zsolttáros hang, hármasság, 6 ciklus - egy zenei műfaj, a *mise* szerkezetét idézi. Természetesen nem imitálja azt tökéletesen, az egyes ciklusokat nehezen *felletethetnénk meg* a mise *Kyrie eleison, Gloria, Credo, Sanctus, Benedictus* és *Agnus Dei* részeivel - az ilyen mérvű utánzás nem is lehet célja egy irodalmi alkotásnak. Az a tény azonban, hogy a kötet harmadik ciklusa felismerhetően *idézi* a mise harmadik tételét, a *Credo (in unum Deum)* hitvallását, a hatodik ciklus pedig a mise *Agnus Dei* tételét, arra utal, hogy Baka tudatosan törekedett kapcsolatot teremteni zene és irodalom, mise és verseskötet között.

Ezt az "interars" jelleget azonban rögtön ironizálja is a költő: A *Credo* hitvallása a *Gecsemáné*-ciklusban inkább a *kétely* hitvallása, de legalábbis nem az Isten iránti szereteté: "Tudod hogy nem szeretlek Istenem / Hagyj élni akkor tán meg is szeretlek / s hagyj élni engem akkor is ha nem" (*Zsoltár*).

Az *Agnus Dei* Isten többszöri megszólításából, az ezekhez csatlakozó kérésből áll. Baka *Philoktétész*-cilusában közvetlenül is utal erre: "...jobban élsz a vírusban s a rákban / Mint a tehozzád esdeklő imákban (*Én itt vagyok*), a kérésből azonban már csak az Istenre várakozás gyötrelme marad: "Megszabadultam tőled mégis árvád / Vagyok Uram ki várva várva vár rád" (*Én itt vagyok*).

A szerkezet kisebb szintjein is szervező elem mind a számmisztika, mind a "művészetek-közöttiség", az *intertextualitás* e speciális változata. A kötet két verse is egy-egy közismert operával létesít dialogikus kapcsolatot: A *Carmen*-trilógia (íme, a hármasság a mikroszerkezet szintjén) Bizet *Carmen* című operájával, a kétrészes strófák (lám, a kettősség) pedig Verdi *Trubadúrjával*.

Mindkettő szerepvers (a kötet verseinek fele az), a *Carmen* Don Josénak, az elárult szerelmesnek a magánbeszéde, a *Strófák* Manricónak, a szerelméért küzdő s végül azt elveszítő tragikus hősnek a monológja. Mindkét esetben már az opera történeti ideje után vagyunk; a költői én halála után, a túlvilágról emlékszik vissza küzdelmeire.

3

Miként a szerkezeti kettősség az *Orosz szonettek*ben, úgy a hármasság is szerepet kap még a kötetben.

A negyedik ciklus, mely a *Tél Alsósztrégován* címet viseli, ami, miként a többi cikluscím is, egyben a ciklus nyitóversének is a címe, három trilógiából áll. Ez a 3x3 vers a mise *Sanctus* tételét profanizálja, a szerelem szentségét énekli meg.

A középső darab a már említett *Carmen*-trilógia; ezt előzi meg a cikluscímadó vers, mely Madách Imrét szülőhelyén eleveníti meg, a drámaköltő "bőrébe" bújva. A *November angyalához* gazdag irodalmi utalásrendszere az első ciklussal, a Hány János-versekkel kezdődik; e figura révén Baka mind Garay János elbeszélő költeményével, mind Kodály Zoltán daljátékával párbeszédet folytat. (E ciklusról bővebben Fried István írt a *Jelenkor* júniusi számában.) A második, *Vadszőlő* című ciklus orosz irodalmi vonatkozásai nem meglepők: elég a Baka-teremtette orosz költőre, Sztjepan Pehotnijra gondolni, akitől egyébként itt búcsúzik végleg(?) el, a *Búcsú barátaimtól* című versben. A *Vadszőlő* egy valódi orosz költőt idéz meg: Tarkovszkijt, akitől korábban valóban fordított Baka István.

A harmadik ciklusban a *Klepszidra* című vers vonja hatókörébe a magyar irodalom hgyományait: Molnár Ferenc hősei tűnnek fel itt, a költői én Nemecekhez hasonlítja önmagát.

A *Carmennek* sem csupán zenei vonatkozásai vannak: maga Baka István fordította A. Blok több részes Carmen-versét, mely bevallottan hatott művére. A *Pügmalión*ról talán előbb eszünkbe jut G.B. Shaw színműve, mint a történet görög mondai eredete.

Az ötödik ciklus főszereplője visszatérő figura Baka költészetében: Yorick a *Farkasok órája* című kötet főhőse volt, s itt lép újra színre, hogy rögtön búcsút is vegyen tőle a már említett cikluszáró vers. E ciklus a visszatérés-jelenlét-búcsúzás hármasságával éppúgy idézheti a Hány János-ciklus egyik szereplőjét, Napóleont, miként az élet örök körforgását.

A hosszú (6 versből álló) ciklusokban csak egy-egy vers tartalmaz irodalmi utalásokat; a *Gecsemáné*ban a már említett *Klepszidra*, a *Philoktétész*ben pedig az *Orosz triptichon*. Az orosz tematika és Cvetajeva révén a triptichon visszaatal a Trarkovszkij-versekre is. A triptichon három része között az hoz létre szoros motivikus kapcsolatot, hogy lírai alanyaik egyaránt erőszakos halált halt orosz költők.

A Baka által felvett szerepek rendkívül sokfélék. A hetvenkedő Hány János, a megtört Tarkovszkij, a tragikus hőssé nemesült Nemecek, az *Ember tragédiáját* megíró Madách, a tépelődő Hamlet helyébe állított (s nem kevésbé tépelődő) Yorick, a kivégzett Gumiljov, az öngyilkos Jeszenyin és Cvetajeva, Manrico és Don José és még sorolhatnám - valóságos és látszólagos különbözőségeik ellenére fontos közös tulajdonsággal rendelkeznek: kivétel nélkül valamennyien *szemvednek*. Ki a reménytelen szerelemtől, ki a gyásztól, ki a kételytől; majd mindegyik mástól, a szenvedésben azonban egyek.

4

A költő szerepei között vannak olyanok, melyeket a kitarító, sőt dacos, holtukig tartó küzdés jellemez. Ilyen például Tarkovszkij, Madách, Yorick vagy Nemecek, s ilyen a görög mondavilágból feltámasztott, cikluscímme is emelt Philoktétész, aki tíz éve él Lemnosz szigetén, gyötrő kételyek és szenvedések közepette, egy kígyómarás okozta seb rothadásától kinezva, amikor barátja unszolására Trója ellen indul és megsebzi Páriszt: "... Philoktétész sebetől / bűzlik minden dicsőség minden íjhúrt / leprától eltorzult vígyor feszít meg / és Párisz minden percben földre rogy. (*Philoktétész*).

Baka itt elvágja Philoktétész történetének fonalát, elhallgatja, hogy sebet meggyógyítják és boldogan él tovább; mégis, a kötet e fontos verse már címében is tartalmazza Philoktétész sorsának jobbra fordulását, s így a költő - szemérmesen elhallgatott - reményeit is.

A *Pügmalión*, mely szintén a görög mondavilágból merít, annál szókimondóbb. Baka folytatja költészetének hagyományait, s leplezetlen erotikával bár, de mégis ízlésesen ábrázolja a szerelmet. A *Pügmalión* című trilógia Küprosز király monológja. Küprosز király *saját alkotása*, az általa faragott elefántcsont *nőszobor iránt* lobbant lángra, s a monda szerint Aphrodité révén feleségévé is tehette Pügmaliónt. Baka azonban az alkotás befejezte után veszi fel a történet fonalát, s ha azt várjuk, egyfajta *boldog* szerelemhymnuszt olvashatunk, csalódnunk kell: Küprosز, kinek fogynak napjai, s már nem tud sokáig várni, türelmetlenül várja a szobor megelevenedését, s egyetlen rögeszme pusztítóttüzében él: "nincs vágya más - csak égni, égni, égni." Itt is elhallgatja Baka, amit a mondából tudhatunk: teljesül Küprosز király vágya.

Két antik görög mítosz, két "üdvözüléstörténet", melyek a költő találásában tragikus hangoltságú, mondhatni *szemvedéstörténetek*.

Közismerten tragikus volt a szintén megidézett Van Gogh sorsa is. A *Van Gogh bőrtönudivarán* révén újabb művészetet ölel föl Baka kompozíciója, a festészet tovább gazdagítja a kötet utalásrendszerét s egyben a hármasság-motívum - itt: zene-irodalom-képzőművészet - jelentéseit is.

5

Baka - tőle szokatlan módon - formaművészetének széles palettájáról ezúttal megelégedett egyetlen színnel és annak árnyalataival: mellőzte az anapesztikus és daktilikus formákban rejlő lehetőségeket, a kötet minden verse jambikus. Mindezt persze tudatosan tette; bámulatos, ahogy játékos hajlamain erőt vett, s mindent egy nagyobb cél: a nagy kompozíció szolgálatába állított. Az állandó, monoton jambikus lejtés afféle makacs ritmusként kíséri a kötet zenéjét.

Figyelemre méltó a *szonett* gyakori alkalmazása is. Fegyelmezettséget és pontosságot igényel ez a forma, mely lezártágával és kerekdedségével itt tán az egész kötet lezártágának illúzióját is kelti, koncentráltság és gyakorlott kéz szükséges hozzá - és hit, hit a kerek és egész formákban; e hit megrendüléséről is szól e kötet, a kételyről, mely ellen ráolvasásszerű, öngyógyító hatású lehet a szonettforma újbóli és újbóli alkalmazása.

Ha a ritmusban önkorlátozó volt Baka, a rimelést tekintve épp ellenkezőleg; szinte minden rímrendszerre találunk példát, még a ma merészen ódonnak ható páros rímre is. A tiszta rímektől azonban ódzkodik a költő, csak játékos vagy ironizált szöveggörnyezetben használja: "...s imádj, akár nimfái *Pánt!* / Vagy nyalogass el, mint a marcipánt (*Pügmalión*), s mind az összecsengés megtörésével ("Kárimn-Carmen"), s mind a gyakori éles áthajlásokkal a jól hangzás, a kerektség feloldására törekszik, a makroszint harmóniáját is ellenpontozva ezáltal.

6.

A *November angyalához* művészeteket egybefogó, az antikvitást és a 20. század lágereit egyaránt megelevenítő műalkotás.

Baka István előző köteteinek epikus olvasati lehetősége itt nem érvényes; hiába keresnénk egy lirizált regény epizódjait. Az epikai analógia helyett zenei analógiák lehetőségei tűnnek kézenfekvőnek. A mise mint zenei műfaj és a kötet kapcsolatairól már szoltam; érintettem a motivikus ismétlések szerepét is.

Az egyes versek, s különösen a *Gecsemáné*- és a *Philoktétész*-ciklus biblikus referenciái felvetnek egy másik értelmezési lehetőséget is. A *Gecsemáné* című vers lírai alanyának kiléte legalábbis vitatható; a kezdés ("Már évek óta csak búcsúzokodom") s más profán közlések (pl. "... a börendöm / Becsomagolva") a közvetlen személyesség feltételezését támogatják, mégsem zárják ki azt a lehetőséget, amelyet egyébként a cím bibliai utalása is sugall, hogy ez *Krisztus monológja*.

Baka István verseskötete pedig passió, (a költő-) Krisztus szenvedéstörténete feldolgozva a költészet zenekarának hangjaira, a különböző szerepek énekkarára és egy magánénekes hangjára; az énekkar a rövid cilusokban, a magánénekes a hosszú ciklusokban szólal meg, de dallamuk a mesteri szerkesztés révén észrevétlen egybesimul.

A szenvedések lehangsúlyosabb oka és paradox módon azok tere: az *idő*. "Klepszidraként lassan lefolyva / Infúzió csöpög belém" - így kezdődik a *Klepszidra* című vers, mely a *Változatok egy orosz témára* infúzió-motívumára játszik rá, ám a gyógyító "fény-infúzió" itt már kínzó eszköz: vízióra. A *Van Gogh bőrtönudivarán* még konkrétan kimondja az idő nyomasztó térré-válását, végletes lelassulását: "időd / Fegyházában sinylődő földi rab, / Keringsz tovább te is."

A szenvedéstörténetbe vegyülő állandó miseszéri, könyörgő hang lehet annak a látszólag csupán formai külsődlegességnek is az oka, hogy Baka rendhagyó módon a versek minden sorát nagy kezdőbetűvel írja, jelezve ezáltal is az Istenhez való fordulás szándékát. Ez alól csupán a *Csak a szavak* és a *Philoktétész* kivétel. Előbbi a szó, a költészet profán himnusza, elhelyezése révén (a kötet első felét zárja le) kulcsvers, míg a *Philoktétész* rímtelenségével is különbözik a többitől, s minden szempontból a kompozíció egyik kulcsverse. Akárcsak az utolsó vers, a címadó *November angyalához*, amely egyszerre szenvedéstörténet is: "Lefordítottad fáklýadat, de ma - / Bár köpapucspan - a szívembe lépsz."; könyörgés is: "Jöjj el hozzám", - a kétely feltételes módjától lehorgasztva: "Fejem öledbe hajtánám."